

6

F. A. Hayek și ordinea spontană a pieței

6.1 Introducere biografică

F.A. Hayek a fost una dintre cele mai importante figuri intelectuale ale secolului al XX-lea. Filosof multidisciplinar, mare gânditor liberal și premiant Nobel pentru Economie în 1974, Hayek este autorul unei opere foarte extinse care exercită o mare influență în cele mai variate domenii, nu doar în economie ci și în filosofie, politică, până acolo încât, după cum s-a afirmat recent, următorii ani din istoria gândirii economice, politice și sociale ar putea fi calificați drept "era Hayek".

Hayek s-a născut la 8 mai 1899 în sânul unei familii de universitari și înalți funcționari, familie ce aprecia foarte mult viața intelectuală și universitară. Totuși, tânărul Hayek nu a fost un student strălucit: o mare curiozitate intelectuală, însă dezordonată, îl împiedica să se aplece asupra diferitelor discipline. După propriile spuse, dacă lua notițe nu putea înțelege ceea ce asculta și era incapabil de a memora explicațiile profesorilor săi; de aceea, se simțea obligat să reproducă *ex novo* și cu mare greutate raționamentele pe care

dorea să le expună. După cum precizează în articolul *Two types of mind* (Hayek, 1978b: 50-56), Hayek și-a atribuit mereu fecunditatea capacității intelectuale procesului mental, aparent dezordonat și intuitiv care îl caracteriza și care contrasta cu mintea altor teoreticieni ai Școlii Austriece care, precum Böhm-Bawerk sau chiar Mises, își dominau absolut materia și erau capabili să o expună oral și verbal cu rigoare și claritate.

La sfârșitul Primului Război Mondial, după retragerea sa de pe front (unde Hayek se îmbolnăvește de paludism și a învățat puțină italiană), personajul nostru intră la Universitatea din Viena, care în acea epocă era un furnicar de curente și discuții intelectuale fără egal în lume (lipsește încă o analiză riguroasă a motivelor apariției acestui fenomen în Viena după Război). Un timp, Hayek s-a tot întrebat dacă ar trebui să facă studii de psihologie și, de fapt, a publicat mai târziu o carte intitulată *The sensory order* ("Ordinea senzorială"), foarte importantă, deoarece aici el stabilește fundamentele propriei concepții epistemologice (Hayek, 1952). Finalmente, se hotărăște, totuși, pentru științele juridice și sociale, specializându-se în economie sub conducerea lui Friedrich von Wieser, poate cel mai confuz și eclectic gânditor din cea de-a doua generație a Școlii Austriece de economie.

După cum singur mărturisește, intelectualul Hayek al acelei perioade nu era mult diferit de restul colegilor săi de idei: era un socialist "fabian" care, urmând pașii maestrului Wieser, considera că intervenția benignă a statului era capabilă să amelioreze bunăstarea socială; însă lectura *Socialismului*, publicat de Mises în 1922, l-a determinat să abandoneze ideile socialiste îmbrățișate în prima tinerețe. Din acest moment, Hayek a inițiat, inclusiv la recomandarea lui Wieser, o strânsă colaborare cu Mises, mai întâi, la Oficiul Reparațiilor de Război condus chiar de Mises și apoi, ca director la Institutul Austriac de Cercetări asupra Ciclurilor

Economice fondat chiar de autorul *Socialismului*. În domeniul universitar, Hayek devine unul dintre participanții cei mai activi și mai productivi ai seminarului de teorie economică pe care Mises îl ținea de două ori pe lună în biroul său de la Camera de Comerț a Vienei.

Este important de subliniat că Hayek îi datorează lui Mises punctul de plecare în aproape orice domeniu al teoriei economice.

Astfel, grație lui Mises, Hayek a abandonat o mare parte din influența nesănătoasă a lui Wieser și a reținut partea fundamentală a concepție austriece despre economie, ce avea origini la Menger și care fusese îmbogățită de Böhm-Bawerk; Mises însuși își propuse să-l impulsioneze și să-l apere, contra veleităților teoreticienilor pozitiviști, precum Schumpeter, sau mai favorabili modelelor de echilibru, ca Wieser. Relațiile dintre maestrul Mises și discipolul Hayek au fost, totuși, puțin cam curioase. Pe de o parte, o mare admirație și un profund respect, iar pe de alta, o anumită distanță, după epoci și circumstanțe. Trebuie să menționăm o anumită tendință a lui Hayek de a își evidenția independența intelectuală vis à-vis de un maestru pe tezele căruia se sprijină, totuși, mereu pentru propria evoluție a realității.

Între 1931 și 1949, cu ajutorul unui alt discipol al lui Mises, Lionel Robbins, Hayek ocupă o catedră de London School of Economics și devine, astfel, principalul exponent de limbă engleză a contribuțiilor Școlii Austriece de economie. Hayek s-a caracterizat mereu printr-o rafinată curtoazie universitară față de adversarii săi, pe care nu i-a acuzat niciodată de rea-credință, ci doar de eroare intelectuală. Așa s-a întâmplat, de exemplu, în polemicile sale cu teoreticienii socialiști, cu Keynes, cu Knight și Școala de la Chicago; el li s-a opus nu doar cu chestiuni de metodologie (Hayek ajunsese să spună că după *Teoria generală* a lui Keynes, cartea cea mai periculoasă pentru știința economică erau *Eseurile de*

conomie pozitivă ale lui Milton Friedman) dar și în materie monetară, în domeniul teoriei capitalului și a ciclurilor economice (Hayek, 1997a: 139-140). El nu avut niciodată vreo plângere sau cuvânt de reproș, nici măcar atunci când a fost obiectul atacurilor injuste și furibunde din partea lui Keynes sau când a fost refuzat de către membrii departamentului de economie de la Chicago, a căror aroganță îi împiedica să accepte intrarea printre ei a unui "teoretician al Școlii Austriece" (din fericire, Hayek a fost acceptat – fără salariu oficial, plătit de o fundație privată – în departamentul de Gândire socială și morală în aceeași universitate, în cadrul căreia a putut să-și scrie monumentală carte *Constituția libertății* (Hayek, 1998a).

În plan personal, Hayek nu a avut prea mult noroc. În 1949 și-a distrus familia, când a decis să divorțeze pentru a se căsători cu o iubire imposibilă din tinerețe: o verișoară care, urmare a unei neînțelegeri, se măritase cu altul, și pe care o revede din întâmplare cu ocazia unei vizite la rude, în Viena, după Cel De-al Doilea Război Mondial. Prețul acestei decizii a fost enorm pentru el și pentru familia sa. Amicii săi englezi, începând cu Robbins, l-au abandonat, iar decepția divorțului pare să o fi costat viața pe prima soție (deși acesta a fost un subiect tabú, despre care Hayek și apropiații săi nu au vrut să vorbească niciodată). În orice caz, personajul nostru nu s-a reîmpăcat cu Robbins decât mult timp, cu ocazia căsătoriei fiului său, Laurence, și a fost obligat să se "exileze" în Statele Unite de-a lungul anilor 1950 și a unei părți din anii 1960. De-a lungul acestor ani, Hayek a început să resimtă importante probleme de sănătate: mai întâi, probleme de metabolism care l-au slăbit mult; apoi, a început să surzească progresiv ceea ce l-a transformat, mai degrabă, într-un distant; în fine, crize acute și recurente de depresie care l-au lăsat lat și neproductiv intelectual lungi perioade de timp. Astfel, el declară, în prefața cărții *Drept, legislație, libertate*, că ajunsese să creadă că

problemele de sănătate îl vor împiedica să finalizeze respectiva lucrare (Hayek, 1976a: 7). Nu se știe până la ce punct aceste dure experiențe personale au reafirmat în el convingerea după care comportamentele morale prestabilite au o importanță vitală pentru protecția vieții individuale și sociale a omului însă, dat fiind modalitatea în care el insistă asupra acestui subiect în propriile scrieri, avem impresia că acest aspect al ideilor sale a fost dezvoltat de către cineva care știe foarte bine, din experiență, despre ce vorbește.

Toate aceste probleme de sănătate (fizică și mentală) au dispărut, aproape miraculos, când Hayek a primit Premiul Nobel pentru economie (1974), adică, la un an după moartea maestrului său, Ludwig von Mises. Începând cu acest moment, a simțit că iese din izolarea universitară și a inițiat o activitate frenetică care l-a determinat să călătorească în toată lumea, să își expună ideile și să scrie alte cărți (ultima dintre ele, *Aroganța fatală: erorile socialismului*, publicată la nouăzeci de ani). De fapt, putem considera că atribuirea Premiului Nobel către Hayek (1974) a constituit detonatorul importantei renașteri a Școlii Austrice de economie, care se manifestă astăzi în toată lumea.

Hayek a dorit dintotdeauna să se țină la distanță de activitatea politică. El credea chiar că există o incompatibilitate între rolul intelectualului, al cărui țel în viață ar trebuie să fie adevărul științific, și cel al politicianului, obligat mereu să se supună voinței opiniei publice a momentului pentru a-i capta voturile (Hayek, 1995a: 41-43). De aceea, el gândea că eforturile dirijate de a convinge intelectualii (de unde marele său succes în momentul creării societății liberale Mont Pelerin) sau de a schimba opinia publică (Hayek l-a convins pe Anthony Fischer să nu intre în politică convingându-l că ar fi mai util dacă ar crea Institute of Economic Affairs și, mai târziu, Atlas Research Foundation pentru a răspândi ideologia liberală în lume) vor fi, cu timpul,

mult mai productive. De aceea, fără inițiativele strategice ale lui Hayek nu s-ar fi putut produce schimbările din opinia publică și din sfera intelectuală care au condus la căderea Zidului Berlinului și la revoluția liberal-conservatoare din Statele Unite ale lui Reagan și Marea Britanie a primului-ministru Margaret Thatcher, schimbări care au avut și au atât de multă importanță în întreaga lume.

În final, ar putea fi interesant de făcut un ultim comentariu asupra legăturii lui Hayek cu religia. Botezat catolic, el abandonează din tinerețe practica religioasă și devine agnostic. Totuși, de-a lungul anilor, el începe să înțeleagă din ce în ce mai bine rolul-cheie exercitat de religie în structura de execuție a normelor stabilite care sunt baza societății și, în special, importanța pe care au avut-o teologii spanioli ai Secolului de Aur spaniol ca precursori ai științei economice și sociale moderne. Mai mult, gânditorul catolic Michael Novak a surprins lumea intelectuală când a făcut publică o lungă conversație personală pe care Papa Ioan Paul al II-lea și Hayek au avut-o înainte de moarte celui din urmă (1992); există semne evidente asupra mării influențe exercitate de gândirea lui Hayek asupra enciclicei *Centesimus annus* și, în particular, asupra capitolului 31 și 32, care abundă de idei hayekiene (Novak, 1993a et 1993b). Nu vom ști niciodată dacă acest agnostic declarat a reușit, în ultimele sale momente din viață, să înțeleagă și să accepte această ființă supremă "antropomorfică ce depășea cu mult capacitatea sa de înțelegere". Însă, cert este că Hayek a înțeles mai bine decât oricine altcineva riscurile orgoliului rațiunii umane și rolul-cheie al religiei pentru a le evita, până la punctul la care, așa cum indică ultima frază a ultimei sale cărți, "supraviețuirea întregii noastre civilizații poate ajunge să depindă în întregime de această chestiune" (Hayek, 1997b: 369).

6.2 Cercetările asupra ciclului economic: lipsa coordonării intertemporale

Hayek a consacrat primele decenii ale activității sale universitare studiului ciclurilor economice; el urmează, astfel, direcția teoretică inițiată de către Mises, dar aduce o serie de contribuții personale foarte importante în așa măsură încât motivul principal al recompensării cu Premiul Nobel a fost aportul său din domeniul teoriei ciclurilor, care datează din anii 1930.

Trebuie evidențiat faptul că atunci când a ajuns în Anglia (1931), Hayek dispunea de un instrumentar analitic superior celui posedat de către colegii englezi, în special, Keynes. La început, știa teoria capitalului propusă de Böhm-Bawerk și înțelegea perfect de ce presupusul "paradox al economisirii sau frugalității" nu avea niciun sens teoretic. Conform teoriei lui Böhm-Bawerk, orice sporire a economisirii deprimă consumul și tinde să diminueze prețul relativ al bunurilor de consum. Acest fapt antrenează, pe de o parte, "efectul Ricardo" (terminologia lui Hayek), care constă într-o cerere superioară a bunurilor de capital provocată de către o creșterea salariilor reale, care produce, *ceteris paribus*, o diminuare a prețurilor bunurilor de consum produse prin economisire; și, pe de altă parte, o creștere relativă a profiturilor antreprenoriale din etapele cele mai îndepărtate de consumul final, ale căror produse tind să își sporească valoarea, în contextul în care rata dobânzii scade ca urmare intensificării economisirii. Rezultatul combinat al tuturor acestor efecte este o alungire a structurii productive, care devine mai intensivă în capital grație finanțării care permite o cantitate mai mare de resurse economisite (Hayek, 1996b: 85-134). După Hayek, problema apare atunci când manipularea monetară sub forma expansiunii creditului produse de sistemul bancare, fără suportul economisirii prealabile, pune

la dispoziția întreprinzătorilor noi resurse financiare; aceștia le folosesc pentru investiții reale ca și cum economiile societății ar fi crescut, deși, în fapt, nu există nici un motiv pentru care acest lucru să se întâmple. Ca urmare, procesul de producție se prelungește, din cauza reducerii artificiale a ratei dobânzii, care nu ar putea să se mențină scăzută pe termen lung. Pentru Hayek, relevante sunt variațiile produse de creșterea monetară asupra prețurilor relative (mai precis, asupra prețurilor bunurilor de capital din diferite etape și asupra prețurilor bunurilor de consum), fenomen pe care teoria cantitativă a monedei tinde să îl ascundă sau să îl ignore, căci ea nu ține cont decât de efectele variațiilor monetare asupra nivelului general al prețurilor.

Hayek și-a dat seama că Rezerva Federală a Statelor Unite inițiasse deliberat, de-a lungul anilor 1920, o politică energetică de expansiune a creditului, tinzând să neutralizeze efectele "deflaționiste" datorate mării creșteri de productivitate din respectiva perioadă. Astfel, deși prețurile bunurilor și serviciilor de consum nu au crescut, de-a lungul acestei perioade, s-a produs, în schimb, o puternică creștere monetară și o "bulă" financiară semnificativă care, mai devreme sau mai târziu, trebuia să explodeze și să scoată la iveală gravele erori de investiție comise. După Hayek, *politicile de stabilizare monetară, în contextul scăderii prețurilor produse de o creștere generală a productivității, sunt condamnate să producă o gravă discordanță intertemporală între deciziile investitorilor și consumatorilor, care se va traduce, mai devreme sau mai târziu, într-o recesiune economică.* Aceste idei au fost expuse de către Hayek în articolul său "Echilibrul intertemporal al prețurilor și modificările valorii banilor" publicat în 1928 (Hayek, 1996a: 126-176). Aplicarea analizei hayekiene realităților momentului a permis autorului să anticipeze Marea Depresiune care începe în octombrie 1929 și pe care Hayek a

considerat-o mereu ca rezultat al procesului de masivei expansiuni artificiale a creditului favorizată de către Rezerva Federală de-a lungul deceniului anterior (Huerta de Soto, 1998: 334-340).

Mai târziu, în 1931, Hayek publică opera care ar putea fi cea mai importantă și celebră din domeniul ciclurilor economice, *Prețuri și producție: o explicație a crizelor economiilor capitaliste*. În această scurtă și importantă carte, Hayek explică deja, prin analiză detaliată, cum expansiunea creditului, nesuținută printr-o creștere prealabilă a economisirii voluntare, denaturează structura productivă, o face, artificial, intensivă în capital și face ca erorile comise să se manifeste inexorabil sub forma recesiunii.

Într-adevăr, pentru Hayek, schimbările monetare nu sunt niciodată neutre și afectează mereu în mod negativ structura prețurilor relative. Când se creează o cantitate nouă de monedă, sub forma creditului, aceasta intră în economie prin puncte foarte precise. Mai întâi, se cheltuiește pe anumite bunuri de capital și pe servicii productive și apoi se extinde lent asupra restului structurii productive. Acest fapt face ca anumite prețuri, cele ale bunurilor de capital cele mai îndepărtate de etapa consumului, să fie afectate înaintea tuturor (prețurile bunurilor cele mai apropiate de consum) și, ca o consecință, alocarea resurselor să fie modificată de-a lungul întregii structuri productive. Grație producției de noi mijloace fiduciare de către sistemul bancar, anumiți întreprinzători, care ar fi înregistrat pierderi, obțin profit și mai mulți muncitori, care nu și-ar fi găsit de muncă în anumite sectoare, își găsesc o slujbă fără probleme.

Noii bani ajung pe piață ca urmare a reducerii ratei dobânzii (sub nivelul ei "natural"), printr-o politică evidentă de expansiune a creditului și a monedei facile. Reducerea relativă a ratei scontului și marile facilități de creditare tind, logic, să sporească cheltuielile de investiții în raport cu cheltuielile de

consum ceea ce denaturează indicatorii care ghidează întreprinzătorii și, în special, rata rentabilității relative a capitalului investit în fiecare etapă sau fază a structurii de producție.

Ca o consecință a scăderii ratei dobânzii, apar ca profitabile investiții care până atunci generau pierderi. Sporirea relativă a cheltuielilor de investiții face, la rândul ei, să crească prețurile factorilor de producție și să fie adoptate procese mai intensive în capital; concomitent, crește cererea de resurse naturale. În același timp, se produce o reducere a profiturilor relative în industria bunurilor de consum, care își vede costurile crescând puțin-câte-puțin, fără ca aceste lucru să se întâmple și cu prețurile practicate. Astfel, începe un transfer de factori productivi din industriile cele mai apropiate de consum spre sectoarele cele mai intensive în capitaluri. Un asemenea transfer trebuie să se prelungească de-a lungul unei perioade suficient de lungi, dacă se vrea ca noua structură productivă, mai intensivă, recent începută să ajungă să producă. După Hayek, cererea de bunuri de consum începe, mai devreme sau mai târziu, să crească, ca rezultat al creșterii veniturilor monetare primite de proprietarii factorilor de producție; această creștere se datorează banilor noi, injectați de bancă în sistemul economic, și care ajung la proprietarii factorilor de producție. Nu există vreun motiv pentru consumatori să-și fi modificat substanțial proporția după care ei își distribuiau, la început, veniturile monetare între bunuri prezente și viitoare; astfel că, cu excepția cazului ipotetic în care agenții economici ar economisi toți banii nou-creați de către sistemul bancar (ceea ce este practic imposibil), se produce o tendință de creștere generalizată a prețurilor relative a bunurilor de consum datorată: a) efectului natural de intrare a noi disponibilități monetare în sectorul bunurilor de consum, a căror cerere crește din această cauză, și b) faptului că fluxul de oferte de bunuri de consum tinde, logic,

să se diminueze de o manieră temporară, nu doar pentru că au fost retrase resurse din sectoarele cele mai apropiate de consum ci și pentru că, pe deasupra, se consacră o mare parte investițiilor care nu falimentează și care nu încep să producă rezultate decât după foarte mult timp.

Creșterea prețurilor relative care se produce din nou în sectorul bunurilor de consum forțează efecte total opuse celor deja descrise și produse inițial de expansiunea creditului: profiturile industriilor cele mai apropiate de consum încep să crească, în timp ce cele corespunzătoare bunurilor de capital descresc. Bunurile de capital care începuseră să fie produse având în minte o structură foarte capitalizată ar trebui să se re-adapteze, dacă este posibil, altelea, mai puțin cunoscută (deci, mai intensivă în forță de muncă, ceea ce este logic dat fiind că sporirea prețurilor bunurilor de consum presupune întotdeauna o reducere a salariilor reale); în general, începe transferul factorilor productivi de capital spre consum, apreciindu-se mari pierderi în sectoarele cele mai capitalizate (construcții, șantiere navale, industrii de înaltă tehnologie, informatică și comunicații, etc.) care nu sunt rentabile decât la o rată scăzută a dobânzii și care își dau seama acum că s-au dezvoltat excesiv. Pe scurt, sosirea unei recesiuni devine inevitabilă: ea se datorează lipsei de resurse reale suficiente pentru a se completa schimbările foarte ambițioase în structura productivă și care s-au întreprins prin eroare; această eroare este rezultatul finanțării excesiv de facile, posibilă prin expansiunea artificială a creditului. Această recesiune se manifestă extern printr-un exces de producție în sectoarele de investiții și o penurie relativă în sectoarele cele mai apropiate consumului.

Hayek insistă asupra faptului că recesiunile sunt, în mod fundamental, produse de către un exces relativ al cererii de bunuri pentru consum sau, altfel spus, printr-o penurie de economii, care nu sunt suficiente pentru a completa investițiile

cele mai intensive în capital întreprinse din eroare. Situația creată prin expansiunea creditului va fi asemănătoare celei a locuitorilor imaginari ai unei insule pierdute care, încercând să construiască o mașină enormă capabilă de a acoperi toate nevoile populației, au epuizat toate economiile și capitalul înainte de a o termina și nu au altă soluție decât să își abandoneze construcția; ei ar trebui să își folosească toate energiile pentru a își obține hrana cotidiană fără a dispune de vreun capital util pentru așa ceva.

Existența "capacităților sub-utilizate" în mai multe procese productive de-a lungul recesiunii (dar, în special, în cele mai îndepărtate de consumul final) nu probează, după Hayek, că există un exces de capital sau un consum insuficient; dimpotrivă, reprezintă un simptom ce indică faptul că nu se poate utiliza tot capitalul fix existent deoarece cererea actuală de bunuri de consum este atât de urgentă încât nu ne putem permite luxul de a produce capitalul circulant necesar pentru a pune în mișcare și profita de aceste capacități nefolosite.

Hayek dezvoltă teoria capitalului lui Böhm-Bawerk și analiza ciclurilor a lui Mises în cele mai mici detalii, explicând cum intervenționismul monetar produce o discordanță intertemporală generalizată între deciziile agenților economici investitori și consumatori; el explică faptul că recesiunea nu este decât o etapă sănătoasă de reajustare economică, ce nu poate fi evitată ci doar facilitată prin suprimarea oricărei dezvoltări artificiale a consumului și lăsând forțele pieței să restabilească progresiv o structură productivă mai adaptată adevăratelor dorințe ale agenților economici (Huerta de Soto, 1998: 213- 272).

În aceste explicații constă analiza lui Hayek asupra teoriei ciclurilor economice, completată ulterior cu cartea *Profituri, dobândă și investiții*, (Hayek, 1939), presupunând existența factorilor de producție ne-utilizați. Hayek a realizat și perfecționat această analiză de-a lungul polemicilor cu

Keynes și teoreticienii Școlii de la Chicago în materie de teorie monetară, teorie a capitalului și a ciclurilor economice și pe care noi le vom discuta în subcapitolul următor.

6.3 Polemicile cu Keynes și Școala de la Chicago

Nu trebuie să ne mirăm că Hayek s-a opus, încă de la început, teoreticienilor tradiției neoclasice care, incapabili de a aplica teoria utilității marginale monedei și lipsindu-le o teorie a capitalului adecvată, se încapățâneau să abordeze problemele momentului din punct de vedere exclusiv macroeconomic.

Astfel, Hayek și-a manifestat, încă de la început, opoziția radicală față de teoria cantitativă a banilor apărută de către economiștii clasici, în general, și de către Școala de la Chicago, în particular; căci, "dat fiind caracterul său macroeconomic, ea nu ține cont decât de nivelul general al prețurilor și suferă de o incapacitate consubstanțială în a descoperi efectele produse de către o expansiune a mijloacelor de plată disponibile asupra structurii relative a prețurilor. Ea nu contemplă deci consecințele cele mai grave ale procesului inflaționist: proasta investire a resurselor și crearea șomajului corespunzător" (Hayek, 1976b: 68-69).

Hayek a reluat, de asemenea, polemica pe care Böhm-Bawerk și Clark au avut-o asupra conceptului de capital. El a criticat, astfel, în *Teoria pură a capitalului* (Hayek, 1946) și în articolul "Mitologia capitalului" (Hayek, 1936: 199-228), pe fondatorul Școlii de la Chicago, Frank Knight, pentru obstinția de a își menține concepția mitică a capitalului văzut ca un fond omogen care se reproduce, și, deci, pentru ignorarea structurii în etape a procesului productiv dar și pentru eliminarea rolului întreprinzătorului în stimularea continuă a producerii, coordonării și menținerii sau nu a acestora. În viziunea lui Hayek, concepția lui Knight este foarte periculoasă deoarece, obsedată de echilibru, ea sfârșește prin a se sprijini pe teoriile

eronate ale subconsumului și, indirect, pe prescripțiile keynesiene pentru a spori artificial cererea efectivă fără a ține cont de grava distorsiune pe care aceasta a produs-o asupra structurii microeconomice a producției sociale.

Însă, cea mai importantă polemică dusă de Hayek a fost aceea cu Keynes din anii 1930 și care a fost publicată în întregime în spaniolă abia recent (Hayek, 1996b). Hayek și-a lansat critica în două lungii recenzii ale cărții lui Keynes *Tratat asupra monedei* care a apărut tocmai când Hayek sosea în Anglia, la începutul anilor 1930. Ca reacție, Keynes a ripostat cu un atac furibund la cartea *Prețuri și producție*, ceea ce a declanșat între ei o polemică în care se sunt schițate unele dintre cele mai aspecte ale teoriei monetare și a ciclurilor și care ar trebui reluată astăzi, pe fondul dispariției furtunii keynesiene, de acolo de unde Keynes și Hayek au abandonat-o, la sfârșitul anilor 1930. Mai concret, Hayek l-a criticat pe Keynes pentru optica sa macroeconomică și pentru că îi lipsea o teorie adecvată a capitalului care să conceapă structura productivă pe etape, așa cum a explicat-o Böhm-Bawerk. În plus, critică la Keynes căderea în capcana mitului grosier al sub-consumului și, în particular, de a nu putea înțelege că se pot câștiga bani producând un anumit bun chiar dacă cererea sa se reduce dacă se investește astfel încât costurile de producție să scadă, adică, achiziționând mai multe bunuri de capital și, deci, creând o structură productivă mai intensivă în capital, în ale cărei etape mai îndepărtate de consum se dă de lucru factorilor de producție eliberați din etapele cele mai apropiate de consum, de fiecare dată când se produce o sporire a economisirii.

În plus, pentru Hayek, "terapeutică" keynesiană pentru a ieși din Marea Depresiune nu reprezintă decât "o pâine pentru astăzi și foame pentru mâine". Într-adevăr, orice sporire artificială a cererii agregate va denatura grav structura productivă și nu ar putea crea decât o utilizarea precară a

factorilor de producție care, pe termen lung, se va consacra activităților nerentabile și care va genera un șomaj și mai ridicat. Conform viziunii sale, manipulările fiscale și monetare prescrise de către keynesieni și monetariști produc grave distorsiuni în coordonarea intertemporală a pieței. De aceea, Hayek se pronunță în favoarea etaloanelor monetare rigide, ostile naționalismului și ratelor flexibile preconizate atât de către Keynes cât și de teoreticienii Școlii de la Chicago. Într-o altă carte celebră intitulată *Naționalismul monetar și stabilitatea internațională* (Hayek, 1995b), el demonstrează că ratele flexibile conduc la distorsiuni reale grave în structura de producție și le favorizează, ceea ce nă naștere inevitabilă recesiunilor care nu ar mai avea loc dacă s-ar menține rate fixe. Hayek este de părere că ratele de schimb flexibile jenează rolul coordonator al pieței și produc distorsiuni inutile de origine monetară în procesul real de alocarea a resurselor.

Marile diferențe de paradigmă existente între abordarea austriacă a lui Hayek și abordarea macroeconomică a keynesienilor și monetariștilor vor fi rezumate în tabelul 6.1.

Tabel 6.1
Două forme distincte de a concepe economia

<i>Școala Austriacă</i>	<i>Școala Neoclasică (monetariști și keynesieni)</i>
1. Timpul joacă un rol esențial.	1. Se ignoră influența timpului.
2. "Capitalul" este conceput ca un ansamblu eterogen de bunuri de capital care se cheltuiesc și se reproduc.	2. Capitalul este conceput ca un fond omogen care se autoreproduce.
3. Procesul productiv este dinamic și împărțit în multiple etape de tip vertical.	3. Se concepe o structură productivă în echilibru, unidimensională și orizontală (fluxul circular al venitului).
4. Baniile afectează procesul	4. Baniile afectează nivelul general

Școala Austriacă	Școala Neoclasică (monetaristi și keynesieni)
modificând structura prețurilor <i>relative</i> .	al prețurilor. Nu se admit schimbări în prețurile relative.
5. Explică fenomenele macroeconomice în termeni <i>microeconomici</i> (variații ale prețurilor reale).	5. <i>Agregatele macroeconomice</i> împiedică analiza realităților microeconomice subiacente.
6. Dispune de o teorie asupra cauzelor instituționale ale crizelor economice care explică nuanța lor <i>recurentă</i> .	6. Le lipsește o adevărată teorie a ciclurilor. Crizele se produc din cauze <i>exogene</i> (psihologice și/sau erori de politică monetară).
7. Dispune de o <i>teorie a capitalului</i> foarte elaborată.	7. Le lipsește o teorie a capitalului.
8. <i>Economisirea</i> joacă un rol fundamental și determină o modificare <i>longitudinală</i> în structura productivă și tipul de tehnologie folosite.	8. Economisirea nu este importantă. Capitalul se produce <i>lateral</i> iar <i>funcția de producție</i> este fixă și dată pentru o stare tehnică.
9. Cererea de bunuri de capital variază <i>în sens invers</i> cererii de bunuri de consum. Orice investiție presupune economisire și, de aceea, o diminuare temporară a consumului.	9. Cererea de bunuri de capital variază în <i>aceeași</i> direcție cu cererea de bunuri de consum.
10. Costurile de producție sunt <i>subiective</i> și nu sunt date	10. Costurile de producție sunt <i>obiective</i> , reale și sunt considerate date.
11. Se consideră că prețurile de piață tind să determine costurile de producție și nu invers.	11. Se consideră că prețurile de piață sunt determinate de costurile de producție.
12. Consideră rata dobânzii ca un preț de piață determinat de către evaluările subiective ale preferinței temporale, care se utilizează pentru a ajusta	12. Consideră că rata dobânzii tinde să fie determinată de productivitatea sau eficiența marginală a capitalului și este concepută ca rata internă

<i>Școala Austriacă</i>	<i>Școala Neoclasică (monetariști și keynesieni)</i>
valoarea actuală a fluxului viitor de randamente spre care tinde prețul de piață al fiecărui bun de capital. Manevrarea ratei dobânzii de către banca cu rezervă fracționară generează cicluri economice recurente de boom (artificial) și recesiune.	revenire care egalează fluxul sperat de randamente cu costul istoric al producției de bunuri de capital (care este considerată dată și invariabilă). Se crede că, pe termen scurt, rata dobânzii este un fenomen predominant monetar.

6.4 Disputa cu socialiștii și critica ingineriei sociale

După editarea, în 1935, a colecției de eseuri asupra imposibilității logice a socialismului intitulată *Collectivist economic planning* (Hayek, 1975), Hayek a participat, alături de Mises, asiduu și loial, la dezbaterile asupra imposibilității economice a socialismului, cu o serie de eseuri și lucrări care vor fi traduse integral și în spaniolă (Hayek, 1998b). Ideea esențială a lui Hayek, care explică titlul ultimei sale cărți, *Aroganța fatală*, este aceea că socialismul constituie o eroare fatală a orgoliului intelectual sau aroganței științifice. În scrierile sale, Hayek dă un sens foarte larg cuvântului "socialism"; prin el înțelege nu doar "socialismul real" (adică, sistemul fondat pe proprietatea publică a mijloacelor de producție) ci orice tentativă sistematică de a organiza, total sau parțial, prin măsuri coercitive de "inginerie socială", orice segment al rețelei de interacțiuni umane care formează piața și societatea. Socialismul, în sens larg, este, după Hayek, o eroare intelectuală deoarece este logic imposibil ca cel care dorește să organizeze societatea sau să intervină în ea să poată crea sau osă obțină informația sau cunoașterea necesară pentru a duce la bun sfârșit dorința sa voluntaristă de "ameliorare" a ordinii sociale. Conform opticii hayekiene, societatea nu reprezintă un sistem "organizat

rațional” de către o inteligență sau un grup de inteligențe ci este, dimpotrivă, o ordine spontană, adică, un proces dinamic în evoluție constantă, născut din interacțiunea continuă a milioanele de ființe umane și care nu a fost și nu ar putea fi niciodată proiectat conștient sau deliberat de către nimeni.

Esența procesului social este constituită de către informația sau cunoașterea de tip strict personal, subiectiv, practică și dispersată, pe care orice ființă umană o descoperă și produce, în conformitate cu propriile circumstanțe de timp și spațiu, în fiecare din acțiunile pe care la întreprinde pentru a-și atinge obiectivele și scopurile personale, acțiuni concretizate în etapele acestui drum atât de pasionant care este viața oricărei ființe umane. Pentru a putea descoperi și transmite informație sau cunoștințe practice necesare dezvoltării și menținerii civilizației actuale, omul trebuie să își poată concepe liber scopurile și să descopere fără impedimente mijloacele necesare pentru a le realiza, fără să fie constrâns sau forțat de o manieră sistematică sau instituțională. Pare clar, prin urmare, în ce mod socialismul îi apare lui Hayek sub forma unei *erori intelectuale*. Pe de o parte, deoarece celui ce, utilizând coerciția instituțională, pretinde să ”amelioreze” sau să organizeze un anumit sector al vieții sociale, îi lipsește un volum enorm de informație practică și dispersată, distribuită în mințile a milioane de indivizi ce ar trebui să se supună comenzilor (datorită capacității de a înțelege volumul de cunoaștere tacită, inexprimabilă și practică relevantă pentru societate). Pe de altă parte, utilizarea sistematică a coerciției și violenței, care constituie esența socialismului, îl va împiedica pe individ să își urmărească liber țelurile și nu-i va permite ca el să servească de stimulente pentru a descoperi și crea informație practică necesară realizării dezvoltării și coordonării societății. După Hayek, socialismul este o eroare și o imposibilitate logică, deoarece instituțiile cele mai importante pentru viața societății (morale,

juridice, lingvistice și economice) nu au putut fi create deliberat de către nimeni și constituie rezultatul unui lung proces de evoluție: milioane și milioane de ființe umane au contribuit, de-a lungul generațiilor succesive, cu "bobul de nisip" al experiențelor, dorințelor, aspirațiilor și cunoștințelor personale; astfel, s-a format o serie de reguli repetitive de comportament (instituții) care, pe de o parte, s-au născut din procesul interacțiunii sociale iar, pe de alta, l-au făcut posibil. Aceste reguli repetitive de comportament sau norme de conduită în sens material, constituie o *lume intermediară* între instinctul biologic, care ne influențează pe toți, și lumea explicită a rațiunii umane. Această lume este intermediară, deoarece, chiar dacă așa-zisele reguli de conduită sunt, fără îndoială, rezultatul acțiunii umane, ele conțin totuși un volum atât de important de informație, de experiențe și cunoștințe ce depășesc de departe orice inteligență sau rațiune umană care devine, prin urmare, incapabilă de a crea, concepe sau proiecta *ex novo* astfel de instituții.

Regulile de conduită ce favorizează nașterea civilizației apar în decursul procesului evolutiv în care grupurile sociale care dezvoltă, primele, schema normelor și comportamentelor specifice schimbului comercial voluntar și pacific (și care integrează schema normelor și instituțiile ce constituie dreptul de proprietate) absorb și devin preponderente asupra altor grupuri umane mai rămase în urmă, dată fiind structura lor primitivă sau tribală. Prin urmare, socialiștii se înșală grav gândind că emoțiile și atitudinile specifice grupurilor primitive (fondate pe principiile solidarității, altruismului și loialității) sunt suficiente pentru a menține *ordinea extinsă a cooperării sociale* care constituie societatea modernă. Într-adevăr, principiile de solidaritate și de altruism pot fi utilizate în grupurile primitive, deoarece acolo există o cunoaștere intimă a nevoilor și caracteristicilor fiecărui membru dar încercarea de extrapolare a acestor principii de solidaritate și altruism,

caracteristice grupului primitiv, ordinii extinse a cooperării sociale, unde interacționează și cooperează milioane de indivizi, care nu se cunosc și nu se pot cunoaște, ar conduce la dispariția civilizației, eliminarea fizică a majorității speciei umane și reîntoarcerea la economia de subzistență de tip tribal.

Contribuția novatoare a lui Hayek constă, în primul rând, în a fi demonstrat că ideea originală a lui Ludwig von Mises privitoare la imposibilitatea calculului economic socialist nu reprezintă decât un caz particular al principiului general al imposibilității logice a ingineriei sociale sau "raționalismului constructivist sau cartezian" care se bazează pe iluzia ce constă în credința că puterea rațiunii umane este mult superioară celei posedate în realitate și, cade, deci, în aroganța "scientistă" care constă în a crede că dezvoltarea viitoare a aplicațiilor tehnice sau a ingineriei sociale nu are limite. Hayek numește "scientism" aplicarea neadecvată a metodelor specifice fizicii și științelor naturale domeniului științelor sociale și scrie, de-a lungul anilor 1940 și la începutul anilor 1950, o serie de articole reunite, mai târziu, în 1955, o carte intitulată *The counter-revolution of the science* (Hayek, 1955). În această lucrare, Hayek analizează și face o critică demolatoare raționalismului pozitivist, născut cu ajutorul lui Comte, Saint-Simon și al utilitarismului îngust de origine benthamiană, care presupune un mediu în care informația asupra profiturilor și costurilor fiecărei acțiuni este cunoscută și permite luare maximizatoare a deciziilor. Din păcate, în aceeași perioadă, apare cartea lui Milton Friedman, *Eseuri în economia pozitivă* (Friedman, 1967) care dobândește o mare popularitate și conferă un nou impuls aplicării metodologiei pozitivistice științei noastre. Deși cartea lui Hayek anticipase, în mare măsură, punctele cele mai importante ale cărții aproape contemporane a lui Friedman, răspunzându-le și criticându-le, chiar economistul austriac afirma, mai târziu,

că”unul dintre lucrurile pe care adeseori le-a spus public și pe care le regret în acea mi mare măsură este de a nu fi criticat tratatul lui Keynes (Teoria generală), dar îmi reproșez, în egală măsură, de a nu fi criticat *Eseuri în economia pozitivă* ale lui Friedman care, într-un anume sens, sunt la fel de periculoase”. (Hayek,1997a:139-140). Această afirmație i-ar putea surprinde pe cei care îl identifică pe Hayek cu liberalismul Școlii de la Chicago, fără să sesizeze diferențele metodologice foarte profunde care există între teoreticienii austrieci și membrii Școlii de la Chicago. Hayek însuși a explicat aceste diferențe metodologice prin comparație cu Friedman și neoclasicii:”Friedman este un arhipozitivist care crede că nimic nu trebuie să intre în argumentul științific dacă nu poate fi probat de o manieră empirică. Teza mea este că noi cunoaștem multe detalii empirice despre economie, astfel încât sarcina noastră este de a ordona această cunoaștere empirică. Cu greu ar fi nevoie de o nouă informație empirică într-un alt domeniu. Marea noastră dificultate și provocarea noastră este de a digera ceea ce noi știm deja. Informația statistică ne face mai savanți, exceptând faptul că ea ne permite să obținem orice informație asupra circumstanțelor specifice momentului. Însă, eu nu cred că, din punct de vedere teoretic, studiile empirice conduc undeva. Monetarismul lui Milton Friedman și keynesismul au mai multe puncte comune decât am eu cu unul sau cu celălalt. Școala de la Chicago gândește esențialmente în termeni”macroeconomici”. Monetariștii încearcă să analizeze în termeni de agregate și medii statistice precum cantitatea totală de monedă, nivelul general al prețurilor, deplină utilizare și în general, toate asemenea mărimi statistice. Să luăm ca exemplu teoria cantitativă a lui Friedman. Am scris, acum peste patru decenii, că am trei obiecțiuni serioase de făcut teoriei cantitativiste, deoarece consider ca ea nu reprezintă decât o aproximare grosieră a realității și omite să analizeze multe lucruri importante. Mi se pare lamentabil ca

un om atât de perfecționist ca Milton Friedman să nu utilizeze această teorie decât ca un simplă aproximare și că el crede că ea constituie elementul teoretic cel mai important. Așa că, aspectele metodologice sunt cele care fac diferența dintre noi” (Hayek, 1993:129-130).

În sfârșit, trebuie să amintim că analiza critică a lui Hayek asupra economiei de echilibru a început prin două articole publicate în anii 1930 și 1940, intitulate *Economics and knowledge* (1937), *The use of knowledge in society* (1945). În aceste lucrări, Hayek articulează concluzia la care ajunsese în disputa cu teoreticienii neoclasici socialiști, în sensul că aceștia erau incapabili să înțeleagă imposibilitatea socialismului deoarece modelele echilibrului general, pe care ei se bazau, presupuneau că întreaga informație necesară, referitoare la variabilele sau parametrii ecuațiilor constituente, erau ”date”. Hayek demonstrează că, contrar acestei ipoteze a teoriei economice a echilibrului, o asemenea informație nu este niciodată disponibilă în viața reală, dar că întreprinzătorii o descoperă și o generează progresiv printr-un proces dinamic; acest lucru ar trebui studiat de către economiști. De aceea, Hayek abandonează natural conceptul neoclasic al concurenței perfecte și propune, urmând punctul de vedere al tradiției austriece de origine scolastică, adică un model dinamic al concurenței, înțeleasă ca proces de descoperire a informației, idee pe care o expune în cele două lucrări ale sale *The meaning of competition* (1946) și *Competition as a discovery procedure* (1968) (Hayek, 1948: 57-106; 1978a: 179-190; 1976a: 125-135).

6.5 Drept, legislație și libertate

Începând cu 1949, anul în care abandonează London School of Economics pentru a merge la Universitatea din Chicago, în programul de cercetare al lui Hayek se produce o

schimbare importantă. Din acest moment, el se dedică studiului condiționărilor juridice și instituționale ale societății libere și lasă în plan secund cercetările cele mai stricte de teorie economică. Dezbateră teoretică din anii 1950 și 1960 în jurul concepțiilor macroeconomice produse de "revoluția keynesiană" a încetat să-l intereseze și a decis să aștepte trecerea furtunii scientiste. De-a lungul acestor ani a continuat efortul de cercetare asupra apariției și evoluției instituțiilor, efort întreprins deja de Menger. În cele trei decenii ce au urmat a scris două cărți fundamentale: *Constituția libertății* și trilogia *Drept, legislație și libertate* (Hayek, 1998a; 1988).

Ar fi imposibil să expunem aici toate contribuțiile lui Hayek în domeniul teoriei juridice și politice, lucru realizat, printre alții, de către importanți și prestigioși comentatori ai lui Hayek. Noi vom putea să evidențiem doar că există o unitate și o înlănțuire logică între contribuțiile lui Hayek în materie de teorie economică și cele din domeniul dreptului și teoriei politice. Pentru Hayek, socialismul, fondat pe agresiunea instituționalizată și sistematică împotriva acțiunii umane și exercitată printr-o serie de *comenzi* sau *directive coercitive*, implică dispariția conceptului tradițional de *lege* ca normă *generală* (aplicabilă tuturor în mod identic) și *abstractă* (căci ea nu stabilește decât un cadru amplu de comportament individual, fără a anticipa vreun rezultat concret al procesului social). În sens material, legile sunt astfel substituite printr-un "drept bastard", format dintr-un conglomerat de comenzi, de reglementări și directive de tip administrativ, specificând care ar trebui să fie conținutul concret al comportamentului fiecărui ființe umane. Astfel, în măsura în care intervenționismul economic se extinde și se dezvoltă, legile, în sens tradițional, încetează să acționeze ca norme de referință pentru comportamentul individual; rolul lor este îndeplinit de comenzi și directive coercitive ce emană de la organul director (ales sau nu democratic) și pe care Hayek le

denumeste "legislație" prin opoziție cu conceptul generic de "drept". Legea își pierde, astfel, domeniul de aplicare practică și se vede redusă la câteva domenii, regulate sau neregulate, pe care incidența directă a regimului intervenționist nu le-a atins efectiv.

Pe de altă parte, și ca efect secundar de mare importanță, actorii își pierd raportarea la lege în sens material, își modifică personalitatea și își pierd obiceiurile sau cutumele de a se adapta la norme generale cu caracter abstract ceea ce face ca, puțin câte puțin, ei să respecte din ce în ce mai puțin regulile tradiționale de conduită. Deoarece eludarea ordinii este deseori o exigență impusă de către necesitatea supraviețuirii și, în alte cazuri, o manifestare de succes a funcției antreprenoriale, coruptă sau perversă pe care socialismul tinde să o genereze, lipsa normei este văzută de către populație în general ca o manifestare lăudabilă a ingeniozității umane, considerată recomandabilă și nu ca o violare a sistemului de norme, dăunătoare vieții în societate. De aceea, socialismul incită la violarea legii, o golește de conținut și o corupe, o discreditează complet la nivel social, și face ca cetățenii să își piardă orice respect față de ea.

După Hayek, prostituția conceptului de lege este inexorabil acompaniată de prostituția simultană a conceptului de justiție și a aplicării sale. Justiția, în sensul tradițional al cuvântului, constă în aplicarea nediscriminatorie a normelor abstracte de conduită de tip material, ce formează dreptul privat și cel penal. Prin urmare, nu este o întâmplare că zeița ce o reprezintă are ochii acoperiți, căci justiția trebuie să fie, înainte de toate, *oarbă*, în sensul că ea nu trebuie să se lase influențată în niciun moment "nici de către darurile bogatului, nici de către lacrimile săracului" (Leviticul, cap. 19, versetul 15). Corupând sistematic conceptul tradițional de drept, socialismul modifică, simultan, concepția tradițională despre justiție. În sistemul socialist, justiția constă, înainte de toate, în

evaluarea arbitrară făcută de către organul director sau de către judecător, pe baza impresiei, mai mult sau mai puțin emotive pe care o produce asupra sa "rezultatul final" și concret al procesului social care se crede a fi obținut la un moment dat prin organizarea de sus până jos prin directive coercitive. Nu se mai judecă comportamente umane, ci "rezultatul lor" așa cum este acesta perceput în contextul "justiției bastarde", la care se adaugă calificativul "social" pentru a o face mai atractivă pentru cei ce o suportă. Din această optică diferită de justiția tradițională, nimic nu este mai injust decât conceptul de justiție socială, deoarece el se fundamentează pe o viziune, o impresie sau o evaluare a "rezultatelor" proceselor sociale, fără a ține cont de comportamentul uman al fiecărui domeniu din punct de vedere al normelor dreptului tradițional.

Pentru Hayek, funcția judecătorului, în dreptul tradițional, este de natură pur intelectuală iar acesta nu trebuie să se lase influențată nici de înclinațiile sale emoționale, nici de către consecința sentinței asupra fiecărei părți. Dacă se împiedică aplicarea obiectivă a dreptului și se permite luarea luarea deciziilor juridice pe baza impresiilor mai mult sau mai puțin obiective și emotive, cum este cazul în socialism, orice securitate juridică dispare iar actorii încep, curând, să caute sub orice formă obținerea protecției judiciare, pentru a impresiona favorabil judecătorul. Această situație favorizează foarte mult intentarea de procese care se adaugă la situația haotică deja creată prin hățisul directivelor coercitive din ce în ce mai imperfecte și contradictorii, care suprasolicită atât de mult judecătorii încât munca lor devine din ce în ce mai insuportabilă și ineficace. Și tot așa, succesiv, într-un proces de descompunere progresivă care nu se oprește decât prin dispariția virtuală a justiției, în sensul tradițional al cuvântului, și a judecătorilor, care devin simpli burocrati adiționali, în serviciul puterii politice, însărcinați cu aplicarea

directivelor coercitive ce emană de la aceasta. În tabelul 6.2 vom relua într-un mod sistematic, diferențele cele mai importante dintre procesele spontane fondate pe funcția antreprenorială și libera interacțiune umană, pe de o parte, și sistemul fundamentat pe comenzi și coerciție instituțională, din punctul de vedere al incidenței lor opuse, conform opticii lui Hayek asupra conceptelor și aplicării dreptului și justiției.

Tabel 6.2

PROCESUL SOCIAL SPONTAN Fondat pe funcția antreprenorială (interacțiune socială ne-agresată)	SOCIALISMUL (Agresiune instituțională și sistematică contra funcției antreprenoriale și acțiunii umane)
<p>1. Coordonarea socială se produce spontan, grație funcției antreprenoriale care descoperă și elimină continuu discrepanțele sociale, care se constituie în oportunități de câștig (ordine spontană).</p>	<p>1. Se intenționează coordonarea socială prin impunerea de sus, sub formă deliberată și coercitivă prin <i>comenzi, ordine și reglementări coercitive</i> care emană de la puterea politică (ordine ierarhică – de la <i>hieros</i> = sfânt și <i>archein</i> = a comanda - și organizată).</p>
<p>2. Protagonistul procesului este <i>omul</i> care acționează și exercită funcția antreprenorială creativă.</p>	<p>2. Protagonistul procesului este <i>guvernantul</i> (democrat sau nu) și <i>funcționarul</i> (acea persoană care acționează pentru a îndeplini ordinele și reglementările administrative emane de putere).</p>
<p>3. Relații de interacțiune socială sunt de tip <i>contractual</i>, iar părțile implicate schimbă bunuri și servicii în conformitate cu niște norme juridice de tip material (lege).</p>	<p>3. Relațiile de interacțiune socială sunt de tip <i>hegemonic</i>, în care unii comandă iar ceilalți se supun. Dacă este vorba de o "democrație socială", "majoritățile" constrâng "minoritățile".</p>

PROCESUL SOCIAL SPONTAN Fondat pe funcția antreprenorială (interacțiune socială ne- agresată)	SOCIALISMUL (Agresiune instituțională și sistematică contra funcției antreprenoriale și acțiunii umane)
<p>4. Predomină <i>conceptul tradițional de lege în sens material, înțeleasă ca normă abstractă de conținut general</i>, care se aplică tuturor în mod egal fără a ține cont de vreo circumstanță particulară.</p>	<p>4. Predomină <i>directiva sau regulamentul</i> care reprezintă un ordin specific de conținut concret care obligă la anumite lucruri în circumstanțe particulare și care nu se aplică tuturor, în mod egal.</p>
<p>5. Legile și instituțiile care fac posibil procesul social nu au fost create de o manieră deliberată, ci au o origine <i>evolutivă și cutumiară</i>, încorporează un volum enorm de de experiențe și informație practică acumulată de-a lungul a generații și generații.</p>	<p>5. Directivele și regulamentele sunt emanații deliberate ale <i>puterii organizate</i>, destul de imperfecte și eronate dată fiind situația de ignoranță ineradicabilă în care se găsește mereu puterea în relație cu societatea civilă.</p>
<p>6. Procesul spontan face posibilă <i>pacea socială</i> deoarece fiecare actor, într-un cadru legal, profită de cunoștințele sale practice și <i>urmărește țeluri personale</i>, cooperând pacific cu ceilalți și disciplinându-și spontan comportamentul în funcție de ceilalți, care urmăresc scopuri diferite.</p>	<p>6. Cere ca un scop sau un ansamblu de scopuri <i>să fie impus</i> tuturor celorlalte prin sistemul de directive. Generează conflicte și violențe sociale insolubile și interminabile, care împiedică, astfel, viața socială.</p>
<p>7. <i>Libertatea</i> este înțeleasă ca absență a coerciției sau agresiunii (atât instituțional cât și asistematic).</p>	<p>7. "Libertatea" este înțeleasă ca putere de a atinge scopuri concrete dorite la un moment dat (printr-un simplu act de voință, ordin sau capriciu).</p>
<p>8. Predomină sensul tradițional</p>	<p>8. Predomină sentimentul ilegitim</p>

PROCESUL SOCIAL SPONTAN Fondat pe funcția antreprenorială (interacțiune socială ne- agresată)	SOCIALISMUL (Agresiune instituțională și sistematică contra funcției antreprenoriale și acțiunii umane)
<p>al <i>justiției</i>, care presupune aplicarea legii materiale de o manieră egală tuturor, independent de rezultatele concrete pe care le produce procesul social. Unica egalitate vizată de lege este <i>egalitatea în fața legii</i>, aplicată de către o justiție oarbă în fața diferențelor dintre oameni.</p>	<p>al "<i>justiției în rezultate</i>" sau "<i>justiției sociale</i>", înțeleasă ca <i>egalitate în rezultatele</i> procesului social; nu se ține cont de comportamentul (corect sau încorect din punct din punctul de vedere al dreptului) indivizilor implicați.</p>
<p>9. Predomină relațiile de tip <i>abstract, economic și comercial</i>. Conceptele bastarde de loialitate, "solidaritate" și ordine ierarhică nu sunt luate în calcul. Fiecare actor își disciplinează comportamentul pe baza normelor de drept material și participă la o <i>ordine socială universală</i>, pentru el neexistând nici "prieteni", nici "dușmani", nici apropiați, nici străini, ci doar nenumărați indivizi, cei mai mulți necunoscuți, cu care interacționează de o manieră reciproc satisfăcătoare și din ce în ce mai mai complexă și amplă (sensul corect al termenului <i>solidaritate</i>).</p>	<p>10. Predomină "<i>political</i>" în viața socială iar relațiile sociale sunt de tip tribal: a) <i>loialitate</i> față de grup și șeful său; b) respectarea <i>ordinii ierarhice</i>; c) ajutorarea "aproapelui" cunoscut ("solidaritate") și uitare, inclusiv disprețul, față de "ceilalți", mai mult sau mai puțin cunoscuți, membri ai altui trib, tratați cu precauție sau chiar considerați "dușmani" (sensul eronat și miop al termenului "solidaritate").</p>